

KİTAP TANITIMI ve ÖRNEK TERCÜME

Doç. Dr. ÖZCAN TAŞCI
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
İlahiyat Fakültesi

Ulrich Rudolph: **Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı (al-Maturidi und die Sunnitische Theologie in Samarkand)**, E.J. Brill-Leiden-New York-Köln 1997
(398 sayfa).

Ulrich Rudolph'un Maturidi Ekolü üzerine yazılmış kapsamlı bir eseri olan "Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı" adlı eserinde ele alınan konular şu şekildedir:

ÖNSÖZ	(XI)
GİRİŞ	(1)
1. Tanınmayanın Şöhreti.....	(1)
2. İlk İzlenim: Ebu Hanife'nin Sadık bir Takipçisi Olması Açısından Maturidi(4)	
3. İkinci İzlenim: Eş'ari'nin Doğu'daki Rakibi Olması Açısından Maturidi (7)	
4. Araştırmannın Bulunduğu Yer ve Yapılması Gerekenler.....	(12)

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN VE HİPOTEZ: KUZEYDOĞU İRAN'DA HANEFİ GELENEĞİ

1. 2./8. Yüzyıl ve 3./9. Yüzyılın Başlarında Hanefi Kelamının Temelinin Atılması ve Yerleştirilmesi.....	(25)
1.1. Mürcie'nin Hazırlayıcı Rolü.....	(25)
1.2. Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Osman el-Betti'ye Gönderilen Mektuplar.....	(30)
İlk Risale.....	(30)
1.3. İkinci Risale.....	(30)
1.4. Ebu Mukatil es-Semerkandi (ö. 208/823) ve Kitabu'l-Alim ve'l-Muta'allim.....	(45)
1.5. Ebu Muti' el-Belhi (ö. 199/814) ve Kitabu'l-Fıkhı'l-Ebsat.....	(57)
2. 3./9. Yüzyıldaki Gelişme.....	(78)
2.1. Teolojideki Durgunluk ve Kaynaklardaki Yetersizlik(78)	
Ebu Bekr es-Semerkandi (ö. 268/881-2).....	(78)

- 2.2. İbn Kerrram'ın (ö. 255/869) Kelamındaki Hanefi Öğeler.....(82)
3. Maturidi'nin Döneminde Kelamın Durumu.....(88)
- 3.1. Ebu Muti' en-Nesefi (ö. 318/930) ve Kitabu'r-Reddi 'Ala Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehva.....(88)
- 3.2. El-Hakîm es-Semerandi (ö. 318/930) ve Kitabu's-Sevadi'l-'Azam.....(106)

İKİNCİ BÖLÜM: MATURİDİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Hayatı ve Etkisi.....(135)
- 1.1. Biyografik haberler.....(135)
- 1.2. Hocaları.....(143)
- Ebu Bekr el-Cüzcani.....(143)
- Ebu Nasr el-İyadı.....(145)
- 1.3. Öğrencileri.....(149)
- Ebu Ahmet el-İyadı.....(149)
- Ebu'l-Hasan. el-Rüstügfani.....(153)
- Abdulkerim el-Pezdevi.....(157)
- Tabela: Maturidi ve Öğrencilerine Kadar Doğu Hanefiliğindeki Teolojik Rivayet (Zinciri).....(160)
2. Kelamcı Hasımlar.....(162)
- 2.1. Polemiğin Kapsamlı Çeşitliliği.....(162)
- 2.2. Mu'tezile'nin Meydan Okuması.....(171)
- Ebu'l-Kasım el-Belhi el-Ka'bi ve Bağdat Ekolü.....(173)
- Basra Ekolü.....(175)
- Ibnu'r-Ravendi.....(176)
- Muhammed b. Şebîb.....(178)
- 2.3. Hanefi Rakip: en-Neccar ve Re'y Ekolü.....(180)
- 2.4. Tartışmanın Ekseni: Dualistlerin ve Dehriyye'nin Çürütülmesi... (183)
3. Eserler.....(198)
- 3.1. Kayıp El Yazmaları.....(198)
- 3.2. Günümüze Ulaşan El Yazmaları.....(201)
- Kitabu't-Te'vilati Ehli's-Sunne.....(201)
- Kitabu't-Tevhid.....(208)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MATURİDİ'NİN KELAM ANLAYIŞI

- A. Yapısal Terkipler ve Prototipler.....(221)
1. Kitabu't-Tevhid'in Yapısı.....(221)
2. Eserin İki Bölüme Ayrılması.....(236)
3. Olası Kaynaklar.....(246)
- B. Öğretinin Karakteristiği.....(255)

Prolegomena (Giriş): Bilgi Teorisi.....	(255)
1. Âlem.....	(257)
1.1. Âlemin İmkanı.....	(257)
Maturidi'nin İspat Metodu.....	(257)
Argümanların Dayanağı.....	(261)
1.2. Âlemin Ontolojik Yapısı.....	(268)
Cisim ve Arazlar.....	(268)
Mizaçlar.....	(281)
Düşünceler ve Prototipleri.....	(288)
2. Tanrı.....	(291)
2.1. Tanrı'nın Varlığı.....	(291)
2.2. Tanrı'nın Algılanabilirliği.....	(293)
Hanefilerin Akılcı Duruşu.....	(293)
Görünenin Görünmeyene Delaleti.....	(295)
2.3. Tanrı'nın Bir Olması.....	(298)
2.4. Bir'in Farklı Olması.....	(304)
2.5. Tanrı'nın Sıfatları.....	(308)
Eski Hanefi Tasavvurları.....	(308)
Maturidi'nin Katkısı.....	(313)
2.6. Kur'an'daki Müteşabih Tanrı tasavvurları.....	(319)
Eski Hanefi Tasavvurları.....	(319)
Maturidi'nin Katkısı.....	(324)
2.7. Tanrı'nın Hikmeti.....	(330)
3. İnsan.....	(334)
3.1. İnsanın Akılcılığı.....	(334)
3.2. İnsan Fiilleri.....	(336)
Hanefi ve Kerramiler'in Konsepti.....	(336)
Maturidi'nin Katkısı.....	(339)
3.3. İman ve Günah.....	(343)
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	(349)
1. İslam Kelamında Maturidi'nin Yeri.....	(349)
2. Ebu Hanife'yle Olan İlişkisi.....	(354)
3. Eşari'yle Olan İlişkisi.....	(354)
4. Maturidi Ekolünün teşekkülü.....	(356)
Ek: Gerçek ve Güvenli Olmayan Yazmalar	(361)
Kısaltmalar	(369)
Kaynakça	(370)

Dizin.....	(383)
1. Şahıslar.....	(383)
2. Dini ve Siyasi gruplar.....	(386)
3. Arapça Kelimeler ve Terminoloji.....	(388)

Kitap'tan Örnek Tercüme:

2./8. YÜZYIL VE 3./9. YÜZYILIN BAŞLARINDA HANEFİ KELAMININ TEMELİNİN ATILMASI VE YERLEŞTİRİLMESİ

1.1.Mürcie'nin Hazırlayıcı Rolü

Ebu Hanife'nin düşüncelerinin kabullenip geliştirildiği en önemli yer Kuzey İran'dır. Başka yerde kelamın gelişim süreci çoğunlukla onun şahsı dışında gerçekleşirken – örneğin Re'y'de Neccar gibi birkaç düşünürden başkası onun mirasına bağlı kalmamıştır-, İslam coğrafyasının bu Doğu köşesinde üstadın düşünceleri o henüz hayattayken bilinmekte olup, bu düşünceler kısa bir süre içerisinde bağımsız ve uzun bir süre kendisini ispat etmiş bir ekolün temellerini oluşturmuştur.¹

Bu durum, Ebu Hanife'nin İran'da değil, merkezde bulunan Kufe'de yerleşik olduğu düşünüldüğünde hayret vericidir. O, Kufe'de, değer verilen bir alim olarak etkin olmuş², ünü buradan sadece Doğu'ya değil aynı zamanda İslam'ın uzak bölgelerine de yayılmıştır. Ancak bu şöhret, onun bizzat kelam hakkında söylediklerine değil, fikhın gelişmesine yaptığı katkılara dayanmaktadır. O, Kufi fikh ekolünün parlak bir temsilcisi olarak tanınmış, ayrıca oluşmakta olan hukuk biliminde onunla birlikte yerleşmiş olan metot da hem övülmüş hem de yerilmiştir.³

Buna karşın Ebu Hanife'nin teolojik meselelere dair düşündükleri ise çok daha az etkili olmuş, daha doğrusu hiçbir etki bırakmamıştır. Bunun aksinin düşünülmesi de zaten imkan dâhilinde değildir. Zira sözü edilen alandaki görüşleri orijinal, dolayısıyla da fıkıhta olduğu gibi yön belirleyici olmayıp, daha ziyade olsa olsa

¹ İslam'ın diğer bölgelerinde yaşayan Hanefilerin hangi mezheplere bağlı olduğu konusunda bkz. Madelung, Spread, s. 112 vd.

² Biyografi için krş. U.F. 'Abd-Allah in: E Iranica I 295 vd. ve J. Schacht in: EL² I 123 vd.; ayrıca van Ess, Theologie I 186 vd.

³ Ebu Hanife'nin yöntemi için krş. Schacht, Origins, s. 269 vd., ve 294 vd., bunun eleştirisi için bkz. van Ess, Theologie I 188 vd.

ortaya çıkan yeni meseleler hakkında Ebu Hanife'den daha derin ve detaylı çözümler ileri sürmeye çalışanların düşüncelerinin bir yorumundan ibaretti. Kaldı ki, Ebu Hanife'nin, (s. 26) Mürcie'nin görüşlerine sempati beslediği de herkesçe bilinmekteydi.⁴ Bu da onun Irak'ta saygınlığını yitirmesine neden olmuş,⁵ dolayısıyla da çok geçmeden Mürciî düşünceleri sebebiyle kendisine ithamlar yapılmaya başlanmıştır. Ebu Hanife bu ithamları bizzat kendisi reddetmiş ve Mürci'nin sadece ikinci hasımları tarafından kullanılan bir hakaret sözcüğü olduğunu, bu sözcüğün yerine *ehli'l-'adl ve's-sünne* kelimesinin kullanılması gerektiğini söylemiştir.⁶ Ancak bu çaba, zikredilen grubun düşüncelerinde onun öğretisi hakkındaki olumsuz kanaatlerin kökleşmesine engel olamamış ve belki de bu grubun Irak'ta oluşturduğu komisyonun Ebu Hanife'nin teolojisi hakkında olumsuz kanaatler doğrultusunda verdiği karar İslam'ın merkezinde konuşulur olmuştur.

Onun düşünceleri için çok daha uygun şartlar hazırlayan Maveranunehr'de ise olaylar çok farklı bir yönde gelişmekteydi. Bunun gerekçeleri bizzat Ebu Hanife tarafından yürütülmüş olan bir propaganda ya da amaçlı bir çağrıdan daha ziyade, onun etkisinden çok daha önce bu bölgeye taşınmış olan hadiselerde aranmalıdır. Bir mensubu olarak Irak'ta eleştirilere maruz kaldığı, Mürcie bu noktada anahtar görevi üstlenmiştir. Bu fırka daha miladi 8. yüzyılın ilk yarısında belirleyici bir dini grup olarak Kuzeydoğu İran'da pozisyonunu sağlamlaştırmıştır. İşte bu durum ilerleyen onlarca yılda bölgenin tümünün Ebu Hanife'nin öğretisini kabullenmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Maveranunehir ve çevre bölgelerde Mürcie'nin hakim olmasına götüren tarihsel olaylar, Madelung tarafından daha önce bir çok defa ortaya konulup analiz edilmiştir.⁷ Olgunun çıkış noktası, önceleri politik bir görünüme sahip olan ancak zamanla teolojik bir karakter kazanan bir problemdir. Miladi 8. yüzyılın başında Müslümanlar tarafından fethedilen, dolayısıyla da yeni topraklar ve sınır bölgeleri olarak (İslam) mesajına müsait olan bölgelerde, diğer yerlerden daha fazla sayıda yerleşik halkın İslam'a girdiği görülmüştür.⁸ Birçok yeni Müslüman, (s. 27) dindar Müslümanlar tarafından büyük memnuniyetle karşılandılar, ancak yönetim için bunu söylemek imkansızdır; zira bu yeni Müslümanlar ilk planda devlet kasasını düşünen yöneticilerde kızgınlık yarattı. Çünkü her yeni Müslüman vergi gelirlerinin düşmesi

⁴ Bkz. s. 30 vd.

⁵ Madelung, al-Qasım, s. 236 vd., van Ess, Theologie I 221 vd., Mürcie'yle karşı geç döneme ait polemik için de Watt, Formative Period, s. 119 vd.

⁶ Risale ila Utman al-Batti I 37,19-38,4 (krş. s. 39).

⁷ The Early Murji'a ve buna dayalı Religious Trends, s. 14 vd., krş. Sadighi, Mouvements religieux, s. 24 vd. ve şimdi van Ess, Theologie II 492 vd.

⁸ Bunun için bkz. Bulliet, Conversion, s. 16 vd.

anlamına gelmekteydi; daha önce cizye ödemek durumunda olan şahıslar, ihtida ettikten sonra artık bu vergiyi ödemeyeceklerdi.

Bu şartlar doğrultusunda, Maverunnehir'de kelle vergisinin sebebiyet verdiği karışıklıkların hâsıl olması şaşırtıcı değildir. Horasan'ın yetkili valileri, aldıkları vergilerden kolayca vazgeçme niyetinde değillerdi, bu yüzden de yeni Müslüman olmuş kimselerden cizye almaya devam ettiler. Bu durum onlarda hayal kırıklığına yol açmış ve haklarını Şam'daki Halife nazarında aramaya çalışmışlardır.⁹

Her iki tarafın argümanları tabii olarak, kişinin Müslüman olarak kabul edilmesi için hangi şartları yerine getirmesi- ki bu durumda kelle vergisinden kurtulmuş olacaktır- gerektiği konusundaki soru etrafında yoğunlaşmıştır. Bu sadece politik bir uygulama sorunu değil, aynı zamanda da somut bir düzlemde, "mü'min" in tam olarak nasıl tanımlanacağına ilişkin bir düşünceyi de içermekteydi. İşte bu noktayla birlikte tam olarak istenirse de, teolojik alana da girilmiştir. Bir kimsenin ihtida etmesinin kurallara uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediği hususundaki mümkün olduğunca en yüksek bürokratik işlemlerle ilgilenen devlet makamı, bu kimsenin her şeyden önce Yeni Din'i iyi tanıyıp tanımadığını sorgulamıştır. Bu makam, yeni Müslüman'ın Müslüman olarak tanımlanamayacağına ısrar etmiş ve bunun gerçekleşebilmesi için, dini yükümlülükleri doğru olarak yerine getirebilmesi ve Kur'an'dan bir sureyi tam olarak okuyabilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁰ Bu ise, ciddi olarak inanmış olan bir Sogderli* ya da bir Türk tarafından kabullenilmesi oldukça zor bir durumdu.

Devletin bu konudaki yetkili makamı tarafından ortaya konulan yeni şartların buna muhatap olanlarca kabullenilmediği görülmektedir. Onlar tabii olarak İslam'a girmeleriyle, yani Allah'a ve O'nun elçisine olan şehâdetleriyle/ikrarlarıyla mü'min olarak kabul edilmelerini beklemekteydiler. Onlar bu isteklerinde, (s. 28) İslam kelamında daha önce geliştirilmiş olan ve klasik biçimiyle Mürci'e tarafından temsil edilen duruşu kendilerine dayanak yapabilmişlerdir. Bu duruş, imanı sadece ikrar olarak tanımlamış, dolayısıyla da saf iman (Credo) aktının üzerine ayrıca bir de amelin ilave edilmesini dışarıda bırakmıştır.¹¹ Bunun bir sonucu olarak Mürcie, yeni

⁹ Taberi, Ta'rih II 1353,15 vd.

¹⁰ Taberi II 1354,9 vd. ayrıca özellikle II 1508,3 vd. (Madelung'un tercümesinde, Religious Trends, s. 16). Elbette burada özellikle Kur'an'ın Arapça olarak okunmasının istendiğidir. Bundan dolayı da, sonraları İranlı yeni Müslümanların bir fırkası olan Hanefiler, Kur'an'ın Farsça da okunabileceğini iddia etmişlerdir (bunun için bkz. van Ess, Theologie II 491 vd.).

* Sogder, Pers İmparatorluğu'nun Kuzydoğu kesiminde yerleşik bulunan halka verilen addır.

¹¹ Bu tanımlama her ne kadar Mürcie'nin referans noktası olmasa da, kısa bir süre içerisinde hiçbir günahkâra imansız damgası vurulamayacağı düşüncesinin zorunlu bir

Müslüman olanların meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Böylece- tamamen çeşitli faktörlerden dolayı da olsa - Mürcie, kelle vergisine dolayısıyla da idareye karşı yürüttüğü savaş sebebiyle Maverannehliler'in tabii bir müttefiki haline gelmiş oldu.

Bu temel ayrılığın kendisini gösterdiği olaylar miladi 8. yüzyılın ilk yarısına denk gelmekte olup, Taberi'nin verdiği bilgilerle yeterince takip edilebilmektedir. O, 100/718-9 yılı olaylarında Mürcie taraftarlarının cizye sorunuyla ilgilendiklerini bildirmektedir.¹² 110/728-9 olaylarında ise Mürcie'nin yönetiminde meydana gelen ilk ayaklanmadan haberdar olmaktadır.¹³ Sadece altı yıl sonra ise Haris b. Süreyc komutasındaki büyük ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanmada onun politik amaçları her ne kadar daha ön planda olsa da, Mürci'e'den esinlenmiş olan dinsel unsurların da bir etkisinin olduğu bilinmektedir.¹⁴ Mürcie'nin en önemli taraftarı meşhur Cehm b. Saffan,¹⁵ zikredilen iman tanımlamasını çok daha aşırı bir şekilde getirmiştir. Buna göre Müslüman olmak için, herkesin duyacağı bir şekilde ikrar etmekten başka bir şeye ihtiyaç olmadığını ileri sürmüştür. (s. 29) Böyle bir kimseye Kalben Allah'ı ve vahyin gerçekliğini kabul etmesi kâfidir.¹⁶

Haris b. Süreyc'in ayaklanması 128/746'da kesin bir şekilde bastırıldı ve kelle vergisi meselesi de zamanla güncelliğini yitirdi. Bununla birlikte bu yıllardaki olaylar Kuzey-Doğu İran'ın dini hayatında tesirsiz kalmaktan daha ziyade, bu bölgedeki teolojinin ileriki dönemlerdeki gelişimine yön vermesi açısından önemli

tamamlayıcısı olarak büyük tasvip görmüştür (krş. Madelung, al-Qasım, s. 229; Cook, Early Muslim dogma, s. 29 vd., van Ess, Theologie I 169 ve 176). Daha sonraki fırka ve polemik eserlerinde iman tanımlaması Mürcie'nin temel dogması olarak stilize edilmiştir (Bkz. Wnsinck, Muslim Creed, s. 131 vd.; Izutsu, The Concept of Belief, s. 83 vd.; Madelung, Early Suni Doctrine; Givony, The Murji'a and the Theological School of Abu Hanifa, s. 151 vd.; pessagno, The Murji'a, İman and Abu 'Ubayd, Söz konusu fırka kitaplarındaki rivayetlerin genel olarak anlatımı için bkz. Gimaret-Monnot, Livre des Religions, s. 421 vde.

¹² Taberi II 1353-5; bunun için Madelung, The early Murji'a, s. 33, ve Religious Trends, s. 15 vd. , sadighi, Mouvements religieux, s. 33 vd.

¹³ Taberi II 1507-10; Mdelung, The early Murji'a, s. 33 ve Religious Trends, s. 15 vd. , sadighi, Mouvements religieux, s. 35 vd.

¹⁴ Gibb, The Arab Conquests, s. 69 vd.; barthold, Turkestan, s. 190 vd., Kister, al-harith b. Suraydj maddesi: EL² III 223 vd.; Madelung, The early Murji'a, s. 33 ve Religious Trends, s. 17 vd.

¹⁵ Onunla ilgili olarak bkz. Frank, The neoplatonism; Watt, Formative Priod, s. 143 vd.; van ess, Theologie II 493-507.

¹⁶ Eş'ari, Makalat 132,9-11; Şehristani, Milet 61,12 vd.; ayrıca bkz. Gimaret-Monnot, Livre des religions, s. 296; van Ess, Theologie II 496 vd.

sonuçlar doğurmuştur. Mürcie, azimkâr-enerjik çabası sayesinde bu bölgede başı çeken dini cereyan olarak yerini almış ve ciddi sayılabilecek bir muhalefetle mücadeleye girişmeyecek derecede büyük bir başarıya ulaştığı gözlemlenmiştir. Onun hâkimiyeti o kadar etkili olmuştur ki, Belh şehri ironik olarak "Mürciabad" olarak bile isimlendirilebilmişti.¹⁷

Mürcie hareketi, bu büyük başarısına rağmen İslam'ın sınır boylarındaki bu bölgede henüz içsel bir otonomiye sahip değildi. Zira ekol içerisindeki içeriye ve dışarıya karşı, geriye bakmadan iletebilecekleri herhangi bir ekol geleneği mevcut değildi. Mürcie'nin herhangi bir mensubu ilim tahsil etmek istediğinde, önceden olduğu gibi, Mürci'nin gelenek açısından kalesi durumunda olan Irak ya da tam anlamıyla söylemek gerekirse Kufe'ye gitmek zorunda kalıyordu. Zira burada zamanının en saygın ve değer verilen alimi olan Ebu Hanife bulunmaktaydı. İşte bundan dolayı da Doğu'dan bir şeyler öğrenmek isteyenler, bizzat Mürcie'in görüşlerini temsil ettiğinden, ona gelmekteydiler.¹⁸

Bu faktörlerden zorunlu olarak, Maverannehr'in ve komşu bölgelerin dinsel yaşamının temelini oluşturacak olan ikinci aşama ortaya çıkmıştır. Kufe'de bir şeyler duyan ve ülkesine geri dönen birçok kimse, yolculuğunun bir semeresi olarak Ebu Hanife'nin öğretilerini beraberinde getirmekteydi. Bundan dolayı İran'ın Doğusu genel anlamda Mürciî olarak kalmayıp, onların kendi ifadeleriyle, Ebu Hanife'nin şekillendirdiği özel bir öğretiyi benimsemiştir. Bunun ilk örneğini daha önce zikredilen Belh vermiştir.¹⁹ Burada daha 142/759-60 yılında Ebu Hanife'nin bir öğrencisi (s. 30) Kadı makamına getirilmiş,²⁰ dolayısıyla da Hanefî ekolü, Ebu Hanife'nin ölümünden sonraki (171/787-8) kısa bir dönem (*entermezzo*-ara nağme) hariç tutulursa, bu makamı sıkı bir şekilde sürekli elinde tutmuştur. Belh'i Buhara ve Semerkant gibi şehirler belli bir zaman aralığıyla da olsa takip etmişler, bunun

¹⁷ Wa'iz-i Balhi, Fada'il-i Balh 28

¹⁸ Wa'iz-i Balhi, Fada'il 28 vd.; ayrıca bkz. Madelung, The early Murji'a, s. 36 ve Religious Trends, s. 18.

¹⁹ İlk dönemde de Belh şehri hakkında oldukça iyi bilgilere sahip olduğumuzu burada ilave etmemiz gerekmektedir. Bunun nedeni, Şafi el-Mille ve'd-Din Ebu Bekr Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Davud Vaiz-i Belhi'nin Fada'il-i Balh adlı 610/1213-4 tarihine kadar olan dönemi kapsayan bir şehir tarihi eserini yazmasıdır. Bu eserin sadece Farsça olan tek yazması (tercümesi 676/1278) Tahran'da tahkik edilmiştir. Bu eser için krş. Radtke, Theologen und Mystiker; Belh'in ilk dönem tarihi ve kültürü için krş. Bosworth, Madde. Balk (II.), in: E Iran III 588-591 ve van Ess, Theologie II 508 vd.

²⁰ Yani Ömer b. Meymun er-Rammâh (ö. 171/787-8); Wa'iz-i Balhi, Fada'il, 124-9; Radtke, Theologen und Mystiker s. 540; ibn Ebi'l-Vefa; Cevâhir I 399 ve Nr. 1105.

sonucunda, kaynakların verdiği haberler dikkatle incelendiğinde, 3./9. yzyılın erken döneminde tam anlamıyla Hanefi bir çehreye sahip olmuşlardır.²¹

Böylece, Kuzeydoğu İran'da, kendine özgü bağımsız bir kelam ekolünün çok erken dönemde teşekkül etmiş temelleri üzerinde inşa edilen homojen bir muhit gelişmiştir. Ebu Hanife'nin düşünceleri birçok bölgeye yayılmış ve onun bu düşünceleri sadece hukuk alanında değil, aynı zamanda da kelam sahasında da uygulanmaya hazır hale getirilmiştir.

²¹ Madelung, *The early Murji'a*, s. 38 vd. Semerkant'ta Hanefiye'nin gelişimi hakkında tam anlamıyla bir şeyler söylemek, ancak Necmüddin Ebu Hafs mer b. Muhammed en-Nesefi (. 537/1142)'nin tahkik yapılmış *Kitabu'l-Kand fi ma'rifet Ulema Samarkand* gibi eserleri değerlendirildikten sonra söylenebilir. Metinlerin envanter tanzimini geçici olarak Weinberger, "The Authorship" de vermektedir.